

دیوان شبلی

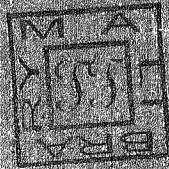
یعنی

مجموعہ نظمیں فارسی

از عالی جناب شمس الحسن مولانا شبلی نعمانی

ممبر رائل ایشیاٹک سوسائٹی آف بنگال

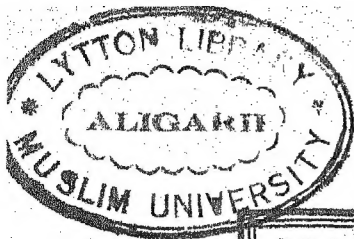
متوکل سرکار صفیہ نظام

باہتمام محمد رحمت اللہ رقد

در مطبع نامی کارن پو مطبوع گریڈ

CHECKED 20/7/70

۱۹۱۶۵۱۵۱
ش ۱۲
۳۵
۷۰۶

دیوان شبلی

مُصَنَّف

عالمِ جناب شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی

سابق فیلو آف یونیورسٹی الہ آباد - پروفیسر مدرسہ العلوم علی گڑھ

اعظم سر رشته علوم و فنون سرکارِ صفیہ

باتھام محمد رحمت اللہ رحمہ

در مطبع نامی کانیو طبع شد

CHECKED 1966-67

فصل
۱۳۸

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE706

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قصیدہ عید

کہ درپس از شرح دادن گرمی ہنگامہ عید - بختی از برہے کار اسلامیان نمودہ آمد۔
۱۸۸۳ء

روز عید ست و دیگر کار جهان گشت باز دست بید و فلک آن ہمہ کوتاہ شدہ است خلق را بازلب از خندہ فراہم آمد سخن از مے چکنی بادہ چہ خواہی امروز	باز شد بر رخ گیتی در امید منہ از کہ دگر رفت نہ نیار د کہ کند پائے دراز چون گل تازہ کہ غنچہ اش نتوان کردن باز نشہ عیشش نہار دہے و بادہ نیاز
--	---

خواجہ از خانہ بروں آے کہ دیدن آرد
 مردمان بین کہ زہر ناحیہ گرد آید اند
 ہمہ در راہ طلب گرم نفس چون خورشید
 مردمان بسکہ زہر گوشہ فراز آید اند
 آن کی جلوہ فروش آید در خانہ زین
 آن یکا از تابش خورشید فرو ہستہ برو
 واعظ آراستہ حمامہ و از روی شرف
 ز اہر سادہ ہم از کلمہ تنہائی خویش
 باہمہ شوکت و فراہمہ تمکین و شکوہ
 نفسی چند نشستند و وزانو وا نگہ
 مفتی شہر ہم از جا بامست بخاست
 انچہ بایست ز ترتیل و سکون در قرات
 پس دگر خطبہ بقبر مود با و از بلند
 شاخ و برگ سخن افزویم و از جارفتم
 شور برخواست ز مردم کہ مبارک باد

اینہمہ گرمی ہنگامہ و این نیت و ساز
 ہر یکہ در ہنر خویش زد دیگر ممتاز
 عید کہ کعبہ و شان و شت توڑان حجاز
 نگہ از تنگی جا بار سنے یابد باز
 وان دگر بر زدہ بر مود ج زربالش ناز
 وان دگر در کف چتر شدہ جلوہ طراز
 شملہ را کردہ چو سر شستہ امید دراز
 با کہن خستہ خود رفت بروں بہر نماز
 خلق در عید کہ آمد ز روضہ صدق نیاز
 راست چون سرو شاہ ندیے ذکر و نماز
 باہمہ صدق و صفا باہمہ خلاص نیاز
 ہمہ بر وجہ حسن کرداد آن ممتاز
 خطبہ چون سخن قامت محبوب دراز
 خود گویم کہ چو انجام پذیرفت آغاز
 عید و این گرمی ہنگامہ و این نیت و ساز

در سخن بودیکه کز غم دنیا رستم
 کوک از ریشه اوب عرض نیایش میکرد
 پدر از مهر بیا سنج پسرش را گفته
 حیف کاین شور و طرب یکد نفس بشناید
 جمع اسلام چو باشد هفت تیر بلا
 فرق نبود بحقیقت ز محرم تاعید
 خود همان جمع میداشت بهم تیغ و تلم
 آنکه در انجمن فضل نمیداشت هال
 آنکه جان در تن افسرده معنی بدید
 بهنیت و هندسه رایایه از دگشت بلند
 نظم او بنگر دانکه سخن از سحر گوی
 یاد آن رونق بازار بهر در بغداد
 قطب را آنکه از کسب هنر کرد فرنگ
 خود همان جمع که افراخت بیوق علم
 آنکه پامال خرامش چرخ اسان چو پارس

دیگرے گفت عسے الر غم سپهر کج باز
 پیر گفته صد و سی سال ترا عمر دراز
 مَرَحَبَا اَیَّدُکَ اللہُ بَعْدَ مَمْتَاز
 چه کند عید برد وے که بود صبر گداز
 خود چو کج باخت ایشان فلک به ساز
 آه از فتنه گری ماے سپهر کج باز
 خود همان قوم که بوده است بهر پایه فراز
 آنکه در بزنگه دهر نبودش انباز
 آنکه برداشته قفل از در گنجینه راز
 منطق و فلسفه را داد هم اوزیر طراز
 نثر او بین و دگر قصه خوان از اعجاز
 یاد آن گرے بهنگامه فن در شیراز
 دان سحر نو که اطالیه با و داشت نیاز
 آنکه بر اوج فلک سود کله گوشه ناز
 آنکه تاراج نگا هوش چه عراق و چه حجاز

آنکه دلم به جبین دلغ سجودش داشت
 روم را لرزه براندام زبانگ غضبش
 فتح را از سپی طاعت خم تیغش محراب
 روح او بود که تاج از سر قیصر بر بود
 اینک آن قوم پالست که توان گفتن
 دست هر یک شده از دهن مطلب کوتا
 همه را از ستم حادثه خون گشته جگر
 غم بدان مایه که هرگز نتوان دیدتی
 ناله بخواست بر آید ز دل خسته ما
 هی چه سازیم و خود از دست که فرایزیم
 هر چه بر ماست هم از دست سیکاری است
 زهره کیست که این قصه غم گوش کند
 گر درین نظم کمیت سلم از پویه بماند
 عذر من که محال است بیک نغمه سرود
 شرح این حادثه از شبلی منته خوا

آنکه سلجوق بنجاک در او کرد نماز
 هند را غلغلۀ مقدم او زهره گداز
 بخت را بهر پرستش در او کعبه راز
 تیغ او بود که شد بادل کسری همراز
 خود به بین تا بچه انجام رسید آن آغاز
 هر یک را به خم و غصه زبان گشته دواز
 همه را شیوه بیچارگی و عجز و نیاز
 دیده از اشک دل از غصه چاهناز گداز
 شیشه را هست بهنگام شکستن آواز
 کین جفاها همه از ماست با آمده باز
 گلزنیت ز بخت و فلک عربه ساز
 داستانست جگر خون کن اندیشه گداز
 بال و پر بخت اگر مرغ سخن پرواز
 داستان غم و افسانه محم و ایاز
 شب بود کوه و افسانه درازست وراز

ترکینیب

که در چارمین بزم تعلیم منعقد مقام علیگڑھ مورخ و ستمبر ۱۸۹۶ء انشا مؤلف آمد۔

<p>حیرتم می برد اینک که بدین نیت ساز جلوه گاه هیست هانا همه نگ همه بو مژده باد اهل نظر را که تماشا مفت ست بسکه شور طرب از خاک بگردون برشد مان بآئین ادب آئی که سراسر بزم بزم را تاجه قدر پایه بلند است امروز در صف صدر جوان حوصله پیر به نگر و آن گرانمایه بزرگان که ز بتیابی شوق همه خوشخو و دها یون نفس پاک نهاد گر حدیث از شرف نسبت ایشان گزد فرقه بزم نگر گری هنگامه به بین</p>	<p>چیسست کین بزم بآئین گربست طراز بزمگا هیست هانا همه برگ همه ساز شاه بزم دگر چهره برافروخت بنواز باز این گنبد فیروزه پرست از آواز پرده دیده بود فرشتن پنهان دراز بسکه دالاکمران اندر جلوله طراز رهبر فاضله مابه نشیب به فراز در نوشتند بیای طلب این راه دراز همه دانش طلب دیده در و نکته نواز انجن را بتوان گفت که برخیش بنواز ور به پرسی که چرا اینهمه نیبست طراز</p>
---	---

<p>ندیم پایسخ و افسانہ ز سر گیرم باز لاجرم پرودہ کشایم ز رخ شاہدراز مژدہ بر مژدہ رسام کہ بصیرت مساز چارمین مجلس تسلیم نہادند آغاز</p>	<p>باز نختے بہ سخن پیچیم و در ذوق سخن انتظار تو و شوق تو چو از حد گذرد تہنیت گویم و از جبار دم از جوش طرب باہمہ سرہ و فرباہمہ تمکین و شکوہ</p>
	<p>ہی چہ آغاز - کہ پیرایہ ایام است این ہی چہ آغاز - کہ طغرائے صد انجام است این</p>
<p>ہاں بدریوزہ فیض آہی و مواسا بنگر ہیج جاے نتوان یافت بہر جا بنگر دیدہ ہا - راہمہ حیران تماشا بنگر ہمہ راجاے - درین بزم دل آرا بنگر فرہ تالش اقبال - پیما بنگر وان تذیر احمد طوطی شکر خا بنگر وان دگر را بکف - آن دفتر اثا بنگر شبلی دل زدہ را - زمزمہ پیرا بنگر پس - ز جا رفتن دلہای شکیا بنگر</p>	<p>ہاں بیاعرصہ کہ شوق و تمنا بنگر انچہ از گرے ہنگامہ و انبوہے ناز گوشہا - محو و املے دل آویز بسین آن گرانمایہ بزرگان کہ بدانش مثل اند ور نشان مے طلبی بہر شناسا بودن نگہ از مہر - سوے حالی آزاوہ فگن آن یکے را لب - آن نعمتہ جانسوز بسین پس ازان پایہ فرو آئی و یہ پائین بساط نالہ چند کہ ریزد ز لبش باز شنو</p>

<p>تا بسخی که فغانش نبود بے چیزے هرچه از شوکت اسلام شنیدی زین پیش اینک آن دفتر اقبال پرانگنده بین دو دمان با همه سرگشته حرمان دریاب آن جگر دوز فغان بسخی احباب شنو بگذر از کجروی چرخ و گونساری بخت</p>	<p>آنچه برارود از چرخ ستم زاننگر اینک آن رمز مه را مایه سودا بنگر اینک آن نسخه اسلام مجزا بنگر خان و مانها همه در فتنه بیغاب بنگر دان دل آشوب شکر خنده اعدا بنگر آنچه برارود از جور همسم از مانگر</p>
<p>چند با بخت و فلک بوست گریبان باشیم صرفه آنست که از کرده پشیمان باشیم</p>	
<p>روزگار است که سرگشته سیم بگذر هرچه گفتیم و شنیدیم بجای نرسید هیچ از نادک تدبیر نیاید به نشان چار سال است که این جا ده نور دیم و هنوز تا چه سود است که در بزم بهنجار سخن تا چه سود است که در غمشه سالی دور روز هم بر نه نایبه دیده در آن جمع آیند</p>	<p>نخل اندیشه ما هیچ نیاورد و ثمر گرچه صد بار گفتیم و گوئیم دگر همه بگذار همین کاتکمرس را بنگر حاصل مانود زان همه جز بوک و دگر نغمه چند سرسیند آهنگ اثر مصرعی چند بیافند و بخوانند از بر دانگه آن دفتر یارینه کشایند از سر</p>

<p>رو به بزم آورد و بنیچه نهادند محضر گوید آن گونه که رسم است در آیین هنر خود گمان برده که از پی بودش نفع ضرر تا بجای که خود آن حرف شو یک فتر جمله دارند قبولش که ازین نیست میضر بزم بر رسم شود و خلق شود راه سپر آن بنا هم یک باره شود زیر و زبر مست خپند بغفلت کده تا سال اگر</p>	<p>آن یک گرم - زجا خیزد و است بر پاه هم بر آن حرف دلا ویز بر زبان و حج حاضران جمله به تسلیم و به انکار آید پس فردان سخن از گفته و نا گفته رود دو سه بحثی که گزینند پایان سخن بعد از آن کا نهمه هنگام نشیند از پاه آن سخنها هم افسانه و افسون گردد دل زان دیشه تهی گردد و یاران عزیز</p>
<p>خود همین است گر آیین طبلکاری ما وای بر ما دیرین هرزه زیان کاری ما</p>	
<p>می ندانست که چون میگردد لیل و نهار تا چه در باخت و بازی فلک عربه کار تا چه بودیم و چه هستیم و چه وایم شمار فارغ از خویش و هم از خستگی خویش و تبار همه راستی پیشینه در افزوده شمار</p>	<p>چند سال است که یک کس عزیزان دیار تا چه نیزنگ بنی آورد از پرده سپهر از غلط کاری ما بر سر اسلام چه رفت خافل از کار و هم از فتنه گریای فلک همه را باده دوشینه فرو برده بخواب</p>

<p>ماهان مست بخواب نذر و نیزنگ سپهر سختی دهر چو از حوصله صبر گذشت لب پراز مویه که آه این چه جوارفت با هر یکم گرم براه طلب افتاد چنان گرچه رانند درین ره به نشیب به فراز هم ز بے راه روی بود که باین تگ و پوک از تبه کاری و بربادی ما هیچ نکاست پستی بخت هم امروز چنان ست که دی دا در ایکه جهاندار و جهان بخش توئی مپسند اینک نشینند باین روز سیاه</p>	<p>قنهار بخت نه چندانکه توان کرد شمار بر گرفتیم سر از خواب سر سیمه نزار دل در اندیشه که هی تا چه بود چاره کار که در آن پویه ندانستی روز از شب تار پایها گرچه درین مرحله ماند از زقار خود بسر منزل مقصود نهفت و گذار ماهانیم دهرمان بر همی شهر و دیار حالت جمله هم امسال همان است که پار بندگان تو دریغ است که باشند نزار خاک بوسان سیر کوی رسول مختار</p>
--	--

دا در امان مپسند اینک درین کد باشیم
ما که از حلقه بگوشتان محمد باشیم

نامہ

بنام خواجہ امین الدین صاحب لکھنوی

متضمن

حالات سفر از لکھنؤ تا حیدرآباد

۱۸۹۱ء

<p>مرحبا قاصد سرخندہ بنہ گام براہ تیز تر میرود و در راہ میا سارے دی حضرت خواجہ امین اومہدی اللہ بہ بہ نیاز آئی و زمین بوس و بنہ جہہ بخاک پس ز من عرض سلامی کن انگاہ بگوی کز تو رخصت شدہ چون دل بہنام بسفر با صد اندیشہ بکال سکہ نشستم ناچار کہ غم اینکہ ہنوزم اثری ہست ضعف کہ غم اینکہ رہ دور و دراز آمد و من</p>	<p>کہ ترا فضل خدا باد بہر حال پناہ تا بجائے کہ رسی در حرم آن درگاہ صاحب لطف و کرم صلی اللہ علیہ و آلہ ہم دعا گوے و ہم آئین ادب و از نگاہ ہرچہ پیش آدم از واقعہ در عرضہ اہ تاچہ گویم کہ چسان گشت مرا حال تباہ دل حریف غم و لب ہمہ نفس نال و آہ آن مبادا کہ تپم باز بگیرد ناگاہ از قضا خدا کے نیز نندارم ہمہ راہ</p>
---	--

که غم اینکه چو از قافله دور افتادم
 با صد اندیشه غرض دل به نام سفر
 لطف حق بین که بیک چشم زدن باز ماند
 همه من بشتند بیکالسه دو کس
 مصطفی احمد زان هر دو یک بود به نام
 در میان گرچه نه بسابقه معرفت
 آشنایان به من رویه بیاورد و گفت
 از کجا میرسی و منم کجا میری
 گفتم آهنگ و کن دارم و بس دلتنگم
 نه رفیق که پناهم بود از هیچ سفر
 چون حدیث من حیرانی من باز شنید
 گرچه بر ما دو گیم خنده زدن خست ہی
 دل قوی دار که یار توام و در همه حال
 زین سخن خاطر ام آسود و قوی گشتم
 اول آهسته می راند و چو پای بگذشت

تا چه حاصل بودم زین سفر طاقت گاه
 بزبان بود که لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
 زان همه غصه داند و مرا بار آه
 که من از حالت شان هیچ نبودم آگاه
 که ز اعیان او در منفردست از اشباه
 از عزیزانش یک که روز ناظم آگاه
 ویرگاه هست که مشتاق تو بودم و الله
 وین چه حالت که نگارم تو هست چو گاه
 که جدا مانده ام از قافله با حال تباه
 نه انیس که با و حرف زدم گاه بگاه
 گفت لا حَوْلَ وَ لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
 یک رحم آمدش و گفت ازین غصه بگاه
 هرگز از خدمت تو دست ندارم کوتاه
 هم درین فرصت کالسه بقیه و براه
 کانپور آمد و افزود بسرعت ناگاه

چون به بھوپال رسیدم رکان پر رسیدم سید آن قافلہ سالار کہ در کشور فضل ہم ازان جمع یکے گفت کہ آئے دیروز چون ز بھوپال گذشتم بہ نگاہم آمد ہر طرف می نگری سروچان بود و چمن آخر آن مرحلہ ہانیز بسر آمد و پس مذاحمکہ کہ با این سفر دور و دراز طبع من ہست بہر وجہ کہ جوئے خرم	ہیچ دایند کزین راہ گذشتست آن شاہ او بود شاہ و حریفان دگر خیل سپاہ او گذشتست ازین راہ بہنگام بگاہ منظر سترازہ کہ من زود مرا نور بگاہ ہر کجائے گذری آب روان بود گیاہ برسیدیم در تسلیم و کن ہفتم ماہ کہ شباروز سہ تار بج گذشتست بہ راہ حال من ہست بہرگونہ کہ خواہی و نخواہ
---	--

الغرض چون ز شب ہفتم پاسبی بگذشت
حیدر آباد رسیدیم و سخن شد کوتاہ

ترکیب

در ۱۸۹۶ء آنریبل سید احمد خان صاحب با جمعے از ویدہ و ران دی
بہ حیدر آباد آوردند۔ در انجا بہ صدارت جناب نواب اقبال الدولہ وقار الامرا بنجمن

ترتیب یافت و رسید و دیگر عزیزان نحتی از حقیقت حال مدرسته معلوم
برگفتند و برسم در یوزده از بزرگان آن دیار یاوری خواستند مصنف هم یکی از جمله
گدایان بود لب سوال بدین آهنگ کشا

<p>اے عزیزان وفا پرور و اخلاص شعار ہیچ دانید کہ ما تازہ غریبان دیار چہ کسانیم و رسیدیم درین جا بچہ کار در نوشتیم چرا این ہمہ دشت و کُمار گرچہ دل سے بردار دیدہ روان این گلزار ہر کجائے گذری سبزہ بود یا اشجار نفرینیم باین جلوہ گریہ از ہنسار کہ باو دل بتوان بست توان گشت نثار ما کہ ہستیم بصد رخ دگر سینہ فگار اگر از ناصیئہ حال بچویند آثار رہبر قافلہ ماست بہ ہر راہ گذار از علیگڑھ بہ دکن آید و جو تیار</p>	<p>اے بزرگان گرانمایہ صحاب کبار ہیچ دانید کہ ما راہ نور دان و کن تا چہ جو نیم و چہ خواہیم و چہ در سرداریم طے نمودیم چرا این سفر دور و دراز گرچہ این ناحیہ بس دلکش و خرم جا نیست ہر طرف می نگریم لالہ بود یا رہبان لیک این جملہ زما دل نتواند بُردن این ہمہ سیر و تماشا نہ بآن سے ارزد از تماشا سے گل و لالہ چہ بنیم طرف پے توان برد کہ ما را سر و سودائی هست می نہ بینید کہ سر رسید ما آنکہ بہ فضل چیت آخر کہ باین پیری این ضعف بن</p>
--	--

<p>تاچه دارد که ازین ننگ نزار و انهار تاچه حال است که خون میچکد شش انگهار این همه دلوله بے صدفه نباشد ز نهار وان دگر دیده درانی که بوندش انصار در بدر گشتن و در یوزه گری گشت شعار</p>	<p>تاچه خواهد که بدریوزه گری خاسته است تاچه حال است که آتش ز نفس می بار این همه غلغله آخونه بود بے چیز حضرت حالی و شمس العلماء را بنگر تاچه پیش آمد که این ناموان را بجهان</p>
<p>شرح این قصه جان سوزنه گفتن تا که سوخم سوخم این سوزنه گفتن تا که</p>	
<p>داستانیکه غم من را بود و زهره گداز مادر این ملک بودیم بهر پای من راز همه را بودیم از نسبت مازیب طراز ناگهان نقش دگر زد فلک عریده باز رفت یکباره ز ما خیزد به نعمت و ناز پایه ما ز حریفان دگر بود من راز کز پس پرده فلک بازی نو کرد آغاز بزم تقیلم با این دگر یافت طراز</p>	<p>مان و مان گوش بداری که می گویم باز فرستی بیش ز رفقه است که باشوکت جاہ تیغ اگر بود و گر نامه و قرطاس و قلم ناگهان شجده تازه بر آید بخت پیر بازی چرخ بدست دگر و داد و غمان این قدر بود که در حلقه طاعت کیشان ما از ان جمله باین مرتبه راضی بودیم رسم و آیین حکومت روشن تازه گرفت</p>

به علومی که جدید اند سروکار افتاد جا بجای در سه باطرح نهادند کزو دنفردانش باجمله بتاراج برفت بزم برهم شد و سر برنگزفتیم ز خواب ما جان مست بخواب اندر دیاران و گر تا بجاییکه بهر پایه و هر فن مارا نتوانیم که این قصه غم شرح دهیم	درس پارینه بتقویم کهن گشت انباز هیئت و فلسفه تازه به برگشت به ساز گشت کوتاه بیک باره سخنهای دراز جلوه پایش و در دیده نکردیم فراز در ره منزل مقصود همان درنگ و تاز خواری افروزد و حریفان دگر را اعزاز شب بود کوه و افسانه و از دست دراز
--	--

مهربان گشت همانا بزبانم گفتن
که توان گفتن و هرگز نتوانم گفتن

روزگار همه بود ندیدان غم بخار مرده از غیب عیان گشت بیاران بید می ندانم که بیک بار چه افسون بید غلغلی خاست ز هر ناحیه بر زن و کوی منکران نیز با فساد اش از جا رفتند الغرض انجمنه و او زیاران ترتیب	ناگهان رحمت حق پرده فکند از خسار دم گرمیکه ز رخ نیز برون داد شرار می ندانم که چه عجز از نمود از گفتار شوری افتاد بهر کشور و استیلم دیار بسکه هنگام سخن سحر همه بر دبه کار تا کند خسته دلان را بنوازش تمیاز
--	---

<p>زان پس چاره آن در نمودن اظهار غیر تعلیم نبوده است و نباشد زنهار بیت علمی که کسان را بود از جمل صهار تا مگر کاسه شان پر شود از زرع عیار لیک انفسوس کی آمده نشد چاره کار دان همه خستگی خویش نمودن اظهار میر محبوب علیخان که بود عرش قار شاه را چاره نوازی بود آئین شمار ابر نیسان بزمین در و گهر کردن شار که بهرام راه رسانند ز ماین مقدار</p>	<p>فکر کردند و بر اسباب مرض پے بزند کیکن مرض را بجهان هست اگر درمانی حالیا چاره جز این نیست که بنیاد نهند پس بدریوزه بهر کوچه و بازار شدند رشته سعی و طلب گرچه بسی گشت دراز لا جسم رویه شهنشاه و کن و بوند و او را داد گر خسرو استیلم و کن بر ره و رسم شهان چاره نوازی فرمود آستین کرم افشاند و تو گوئی بمثل مبلغی خاص عطا کرد و بفرمان نوشت</p>
	<p>باری از فیض شه آن مدرسه بر پا گردید انچه ما می طلبیدیم هیتا گردید</p>
<p>هست آن مدرسه روز بعد فرو بهای جمع گشتند و گرفتند درش را ما وای و تخریج کن و در حرم مدرسه آید</p>	<p>دولت از پرده تقدیر چو شد چهره کشای طالبان هنر از هر جهت و ناحیتی تا بکی حسرت غرناطه و بغداد خوری</p>

طالبانش همه فرمانده معنی گشتند
 گرچه امروز بدین آب طرازست ولی
 آن بناها نه رسیده است به اتمام و هنوز
 لاجرم چاره این کار بستم از عقل
 پس بفرموده دانش ز حلیله گدھے آخر
 به نیایش به در دولت سلطان فتم
 از پس کرنش و تسلیم به آداب نیاز
 شاه از لطف اشارت به شستن فرمود
 پس از آن معتمد شاه عماد الدوله
 به ادب آمد و توقیع جایون بر خواند
 شه بدستور گران مایه فرستاد پیام
 بسکه زین مزده جان بخش بخود بایدم
 چون بایش ز اندازده خواش بخشید
 شاه تنهاته کرم کرد و نوازش فرمود
 آسمان جاه فلک پایه بشیر الدوله

و امن تربیتش هست مگر ظل حقارے
 نه توان گشت از اندیشه ادبی پرورے
 خود ز سر رشته تعلیم نداریم غبارے
 از ره چاره گری شد بد کن را تنگوارے
 کاروان شد سوسه اقلیم و کن را اگر ارے
 هم به فرمان ادب پشت نمودیم دو تارے
 عرض مطلب بنمودیم و ستادیم بیچارے
 امر چون فوق ادب بود شستیم چارے
 که دبیریت هنر پرورد معنی پیرارے
 ماهمه گوش بر آوازش و افکته سرارے
 کانیک آن مبلغ پیشینه و چندان فرارے
 غنچه سان در بر مانگ همی گشت قیارے
 بیش ز اندازده خواش نهش بجز خدارے
 که شدیم از همه اعیان و کن بهر بارے
 بازوی دولت دستور شه و ملک آزارے

<p>وان وقار الامر از بد اعیان دکن پایۀ باغزو دند و کرم سر مودند شایگان گشت توانی و ازین چاره نبود یارب آن باد که شه با همه اعیان و وزیر بعد ازین جمله دعا ها که پذیرا و خدا</p>	<p>آن هنر پرورد و نادول و فرخنده لقاے شکر این منت احسان چه توان کرد ادا خوشتر آنست که اکنون کنم آهنگ دعا تا ابد باشد و گردون بدرش ناصیه خویش را اگر بد عایا و کنم هست بجای</p>
	<p>یعنی از نسبت آن شاه گرامی بشم شه نظام ست و بزیب که نظامی بشم</p>
<div data-bbox="476 1038 753 1166" data-label="Section-Header"> <h2>قصیده</h2> </div> <div data-bbox="520 1232 720 1306" data-label="Text"> <p>۱۸۹۰ هـ</p> </div>	
<p>دل پر حوصله آخر چو زد عولے ماند راضیم از نیکه شوق که گوید همه باز مگر از زاهد افسرده - دلی و ام کنم</p>	<p>تا که آرد که بدرد تو شکیبای ماند از زبان هر چه دم عرض متن ماند که رخ هچو شش بند و بر جا ماند</p>

راست مانا غلطی هست که آوازه شده است
 بر سر پاپای جمال تو نگاهم گوئی
 آه ازان رنگت که پس از کشتن
 ناتوان جان خرم ره لب پیش گرفت
 ار مغانی نبود در خور خاک در آید
 مست پر حربه آتایه یکدن خواهم
 تو بهاران همه ز گس بد ماند که چمن
 می میاشام و لب لعل می آلود بیوس
 یک جهان شیفته طرزد آرای دست
 او بغارت گیرم آید من آن خواهم
 خضر در وادی غم تازه براه افتاد است
 بگذر از خلد که در کیش توکل نبود
 صدره افتاد که مجنون غلطش کرد بدست
 پند می دادیم و نام تو بر رویه صاحب
 جاده پیشروان رفتیم و دامنم که خرد

مهر گویند بان عارض زیبا ماند
 رهروی هست که از ضعف بهر جا ماند
 یک دو دم برخ زیبا تو پیدا ماند
 آه ازان غصه که بیچاره بره و اماند
 مگر آن سجده که آماده به سیما ماند
 که لب لعل تو از بوسه سراسر ماند
 بر جالت همه تن محو تماشا ماند
 کین گنه در روش عشق به تقوی ماند
 روضه محله بکو تو بهانا ماند
 کار مغانی و شش انچه زینما ماند
 مگذارید که غربت زده تنها ماند
 هر که امروز در اندیشه فردا ماند
 کلبه ام بسکه بر بیابان صحرای ماند
 تا بدین بدرفتار آن رهگوار ماند
 اندرین شیوه نه بامن نهد ارماند

تنگ هست بود آری - که زبان تازه کنی
 نیست جز دوفی فطرت که بازار کمال
 صرفه نبود که همان بر روش پیشتران
 داستان چند توان کرز محمود و ایاز
 گر نسیم از شکن زلف کشاید گر به
 اشک خود بر شمری آنچه ز باران آید
 سفلۀ رابستائی و گبوی که بجاه
 هرزه چند بسم بانی و سنجی که بدر
 گرچه بر هیچی این شعبده - پی بردیم
 لیک با این همه از گرے هنگامه آرز
 پستی طالع ازین بیش چه باشد که کسی
 شیوه موج و غزل گرچه دل آرا و شیت
 شعر اگر دامن دل می نکشد با نگرست
 من ویزوان که اگر پایۀ فن نزنشند
 بان و بان چند توان بود به تقلید سیر

هم ازان جبر است باقی که بدینا ماند
 چشم دوزی بتنا عی که زینغا ماند
 خامه - در راه سخن بادیه پیا ماند
 تاب که خود سخن از واقع و عذر اماند
 فکر را با تو صد آویزش بیجا ماند
 خون دل نام کنی هر چه بیستنا ماند
 کمترین بنده او با جسم و دار اماند
 سخت خاتمۀ دفتر انشا ماند
 کین نه راز نیست که مستوزر دانا ماند
 نتوانست کرین هرزه روی - و اماند
 پای در بند خطا ماند و عدا ماند
 مبتذل گشت نه چندان که گوارا ماند
 نغمه - گر نیست دل آشوب بغوغا ماند
 حیف باشد که سخن را بجهان جا ماند
 وای آن کس که بره سلسله بر پا ماند

پای ازین دایره تنگ برون نه سخن
 جاده مغربیان گیر که این طرز نوی
 راستی در زوچنان پیکر گفتار آری
 هم به بخار نوی تازه نواے بکشم
 مبشّل گر سخن از صبح برانم گویم
 مشک شب جلد بتارن ج رودوزم هر
 سحر از جیب اُفق سر بزند خندا خند
 آید از سخن حرم بانگ مؤذن در گوش
 زند با شیشه و مے راه چمن گیر و شیخ
 چمن از غلغلۀ مرغ به جنبش افتد
 پاسبانان ز سر کوه دره بر خیزند
 کاروانها بره افتند و جرس ناله کشد
 رهرو خسته که از رحمتش است به تپا
 زند میخواره که از بادۀ دوشین مست
 گاه سر بزند از خواب و رود باز بخواب

خو و محیطیت که هر قطره بدریا ماند
 دلپذیر است و دل آید و دل آرا ماند
 که فروغ اثر از ناصیه پیدا ماند
 باد اُنیکه در آغوشش دلش جا ماند
 سحر آمد که جهان گرم تاشا ماند
 شوشه سیم پراگنده به هر جا ماند
 شب بخود سپید و از غصه بسوا ماند
 دیر از ناله ناقوس پر آوا ماند
 در غم سجده و مسواک مصلّا ماند
 کوه از ققنه کباب پر آوا ماند
 در میخانه بروے همه کس و اماند
 دشت و صحرا - پُر از آوازه و غوغا ماند
 دوسه گامے رود و باز بره و اماند
 همچنان فالغ از اندیشه فردا ماند
 گاه مخمور ز حباخیز و دواز پا ماند

دست در گردن معشوق چو خیز و عاشق در چنین وقت به لغائی آشفته گذر	هم بدست و گرش گردن میسنا ماند که قلم در کف و آماده انشا ماند
	الحق از شبلی آزاده بدوش برسد زود بینی که اساس سخن از پاماند
<p style="text-align: center;">قصیده</p> <p style="text-align: center;">متضمن حالات سفر روم (مئی ۱۸۹۲ء)</p>	
بهر تکمیل فن و رسم پی تحصیل عبر فارغ از حج و زیارت چو مرا کرد خدای گرچه من گرم طلب بودم و بس تبخل دیر آن مایه شد آخر که حسودان گفتند روم گوئی دو سگاست که این خام طمع ره چنین دور و دراز و سفر این مایه خطیر من درین غصه و غم خون جگر می خورم اتفاقی عجبه گشت مرا عقده کشا	روزگار نیست که میداشتم آهنگ سفر خواستم تا بسوے روم شوم راه سپر لیک تاخیر همیرفت بفرمان قدا که فلان جنس هر دوس خام ندارد سر بی تکلف بسفر چیست بیست کمر چون میسر شود آنرا که نه زورست نه زور ناگهان شاه مقصود و آمد از در که از و بهم و گمان نیز نمیداشت خبر

یکدم پیشترک زانکه زخم کوس حیل
 چون ستوه آمد از تپ بدل آمد که مرا
 عزم دیرینه بیاد آمد و گفتم چه خوشست
 آر تلک آ که رفیق ست و هم اُستاد مرا
 گفتم این صحبت و این واقعه ناواقعه
 چون ازین داعیه مردم همه آگشتند
 همه را مهر بچسبید و بدر آمد دل
 دل بجران من و رسم و فدا را گذار
 روز کی چند بیاسای و سپس ساز بده
 باخوار از نقد و هم از امتعه آن مایه گیر
 مصلحت نیست که این مرحله تنهاسری
 گفتم این جمله که گفتید بود عین صلاح
 مرو این مرحله گامی که فرمایش نهاد
 الغرض از رمضان سبت و ششم بود که من
 او فنادم بره کوه و بیابان بچند

بودم از رحمت تپ خسته دل تفته حکم
 چاره جز نقل مکان هیچ نباشد ایدر
 که بیک حیل و و قاکار برار و دادر
 هم درین عرصه با نگار طبع خوشست
 پس بعزم سفر از جا بستم مضطر
 هم بیاران و عزیزان وطن رفت خبر
 جمله گفتند که این رحمت بیصرفه میر
 ورنخواهی که کشی پا به ازین را گذار
 ساز و برگ سفر آن گونه که باشد دخور
 که اگر دیر بمانی نبوده هیچ خطر
 لاجرم خادو که نیز به راه میر
 لیک طالب نبود در گر و نفع و ضرر
 باز پس می نه کشد گر همه مرگ را در بر
 گرم برخاتم از جای و شدم راه سپر
 پس بکشتی بنشستم من و یاران دگر

ز جمعی صعب کشیدیم بکشتی دوسه روز
 کس نیارست سرش باز گرفت از بالین
 نبود مایه آزار بکشتی چپیسگر
 نان خورشش بود هر گونه میا مارا
 گرچه من زان می پالوده نیا لودم لب
 هفتم ماه منی چون بر سیدیم عدن
 من فرود آمدم در وی بشهر آوردم
 کوهساریست که هر چند بلندست و فراخ
 هر کجا میگذری ریگ است خروغ
 گبر و ترسا که نزیل اند درین بقعه همه
 مردم شهر که خود را به سمالی نامند
 خوار و بدبخت تبه کار و سیه چره و زشت
 خوشترین را به عرب بسته و حاشاکه عرب
 چون زبان همه تازی بود و هم چو عرب
 عامیان در غلط افتند و گمان باز برند

بسکه از موج بهر لحظه شدی زیر و زبر
 کس نیارست جدا کردنش از بستر
 خیر ازین محنت سه روزه کز نیست
 از کباب بره و مرغ و می و نقل و شکر
 دیگران لیک علی الر غم ز زندی ساغر
 کشتی آسود و بینداخت زمانه لنگر
 تا خبر جویم ازین مملکت از بد و حضر
 لیک از سبزه و گل نیست در هیچ اثر
 هر طرف می نگری خاک سیاهست و حجر
 بزبان عربی حرف زدن میسر
 حیوان اند نه بل از حیوان هم بدتر
 سفله و متهن کج روشش بد گوهر
 این چنین خوار و زبون شان بیند و اول
 نام شان بسته بود بالقب جد و پدر
 که مگر در نسب و نسل ز معداند و مضر

تم فتم ریشه این نخل ز خاک حبش است
 شاگمه گشتی ماباز برفتار آمد
 به سوزن آمد و استاد و چنان زد و گذشت
 این همان نهر عجیبیست که زینسان کاری
 بست فرنگ درازست و به پنا چندان
 مروی از اهل فرسا که پیش ناست
 آن خرو و رچو در آغاز به عوی برخاست
 مردمان سخره گرفتندش و گفتند که این
 از مئی چاردهم بود که در پورط سعید
 در میان من و ارطلد بنقاد و سراق
 پورط جائیت که تا چشم و نگه کار کند
 صده بینی که برافراشته اینجای است
 شاگمه گشتی ماباز روان گشت و گذشت
 من بساحل شدم و مروی از ابنا ^{حلب}
 خوب جائیت که ناخواسته در باز دول

که درین جا بے بار آمد و افشاندم
 تا بیک هفته گذر کرد بحر الاحمر
 که ز کیفیت و حالش نشدم هیچ خبر
 جز در افسانه پاریس نه شنیدیم دیگر
 که دو واپور توانستند از و کرد گذر
 زده این نقش و در اقصای جهان گشت
 که توان آمدن از عهده این کار بدر
 هرزه هست که من زانه نداد باور
 رسیدیم و شستیم به واپور دیگر
 زانکه راه من و او گشت جدا زین معبر
 ز ورق و کشتی و واپور بود و سراسر
 صده بینی که در انداخته اینجاست
 از ره یافته و پس کرد به پیروت مقر
 هر جم گشت و بهر ناحیه ام شد بهر
 هر که سوزی بدش و او در وی بگر

موضع خرم و سیری خوش و جای دلکش
 گبر و مسلم همه خوش جامه و موزون اندام
 جامه شان بعرب ماند و وزی و لباس
 چون برون رفتم ازین جای ازان چاره بود
 از منی شان نزد هم بود که گشتیم روان
 این همان جای قدیست که در عهد امیر
 حالیا دولت انگلند گرفتار ^{یعنی ابراهیم} ترک
 مسجد جامع و ایوانه قبرس دیدم
 رو دوس و سکنز به آمدن زان پل میر
 من سوی شهر روان گشتم و یک یک دیدم
 فرض آدینه ادا کردم و از بعد نماز
 مجلسی از فقها بود در آن جا و بس
 زان یکے رو بمن آورد که چونی چه کسی
 گفتم از هندم و از خوان ادب له لئی بای
 گفت حالا سخن از متعه میرفت و تو هم

راه هموار و زمین پاک مکان خوش منظر
 خاص و عامی همه گلگون تن و زیبا سیکر
 هیچ فتنه ز مسلمان نبود تا کافر
 پیش میرفتم و بازم بقفا بود منظر
 پس به قبرس رسیدیم بهنگام سحر
 سپی رفت تبخیرش و زد فاعل ظفر
 لیک با صلح نه از یادری تیغ تبر
 سیر این بقعه مرا بس عجب افزود و غیر
 کشتی استاد به اندام میر و شبی بر دوبر
 مسجد و مکتب و بازار و ره و کوچه و در
 در مکتب خانه سلطانیم افتاد گذر
 بحث از متعه می رفت هم از قول عمر
 تا چار بر زده دامن محنت بکمر
 طفری برم از هر جهت و هر کشور
 گر توانی سخنی گوئی و مثالی آور

من بپایخ در معنی زدم بستمعان	لب تجسین بکشادند پس از بحث و نظر
پس ز از میر روان گشتم و در عرض دروز	طی شد این راه و بپایان رسید این فتر
مختصر گفته ام این حرف و تو هم میدانی	که درین بادیه بس تنگ بود را گذر

هر که جو یا بود از حال من و در حله من
بایدش گفت که این نظم بخواند کبیر

قصید بباریه - ناتمام

سلسله

دوش این مژده گوش گل وریحان آمد	که بهار آمد و بسیار بامان آمد
ابر گوهر همه افشاند چو گریان بگذشت	گل همه ز بر پر الگد چو خندان آمد
آب را سلسله بر پای بستند ز موج	بسکه دیوانه و شش از طرف بیابان آمد
لاله چون منبجگان چهره بر افروخت بیابغ	سنبل آشفته تر از طفسه خوبان آمد
سبزه سر بر زده از خواب - و گرفت بخواب	بسکه باد سحرش مروحه جنبان آمد
هر جای که سر از آب برارد - گوید	باید از سر بیتاشای گلستان آمد

سرو و عرملیان برزده امان آمد	عید نوروز بهارست که در خدمت گل
باد صبح آمد و بر شیشه مستان آمد	می دم که بچمن - گاه خرام لب جوی
من غلط کردم و گفتم که سلیمان آمد	بوی گل هست که بردوش صبا نیکه ده است
که بر د آتش سوزنده گلستان آمد	آتش افروخت گل و مرغ چمن گشت خلیل
که بهار آمد - وابر آمد - و باران آمد	زین دوسه حرف فروز نیست منان را
زاهد از صومعه در می که همان آمد	دور دور گل و دل هست که در جوش طرب
آمد آن شمع و چگونیم بچسبان آمد	بزم آرای دگل افشان دقح گیر که باز
جام در دست دگل دلاله بدامان آمد	رخ بر فروخته و طره فرو هشته بدوش
هم بهر گام چو مست افغان خیزان آمد	طره پر شکش بسکه بیچید به پای
تا چگونیم که چسب بر سر ایمان آمد	چون بیکباره نقاب از رخ زیبا برداشت
روزگار خرد و هوش بسیار آمد	او همان یک نگاه نازریان کرد و مرا

جام می داد بدست من آنکه لب رود

غزل تازه که آرایش دیوان آمد

مطلع ثانی

چکنم آه بدو که ز دربان آمد

بر من این مایه بلا از لب جانان آمد

قصیده کشتیریه

<p> هیچ دانید که شبلی بچه چال است کجاست باید البته پژوهش که پژوهش زوفاست هست یک سال که بیچاره گرفتار بلاست که به ناگاه به عزم سفر از جا برخاست که نمی خواست در آن نفی کردن است گر تفرق بکنم خلد برین زمان است از کران تا به کران روی زمین ناپید است پای دیوار اگر هست و گریختن سراسر است </p>	<p> دوستان! بیکره در رسم و فاکش شاست ورنه اندیشه دارید ز حالش خبر از سیه کاری ایام ز خود رائی خویش بود در گوشه تنائی خود فارغ و شاد سوی کشتی مردان گشت آن گرم روی گر چه شک نیست که آن ناحیه در بیابانی بسکه جو شیده زهر سوی گل و لاله بهشت هیچ جائی ز گل دلا له نمی توان یافت </p>
--	---

* اینجا از تمییم الایام رسم است چنانکه جهانگیر شاه در توحکم بهم ذکر کرده که با همارا خاکپوشش کرده دلا له

می نشانند و سال ببال در موسم بهاری شگفت.

جاده را خود خسیان نتوان کرد تمیز
 جام گلزنک که در بزم بآئین چینند
 نقشند چمن طبع ز تر دیتی فیض
 سبزه بر کوه فرو بخیت از سترابن
 راه رو را ندید دل که نه سد گام به راه
 دیده طفل که برد امن مادر غلط
 گل به هر شاخ ز برگ ست فزون تر گوئی
 سرو اگر پای بدامن نکشد خود چه کند
 بسکه بر هر قدم از لاله چراغی نبند
 آگهی که بشهرت بود آتش دل
 سینه صاف دلان ست همانا که لطف
 گرد بر گرد دل آن صفند و دل لاله و گل
 شاملارت نشاطت نگین ست نسیم
 شاملارت از آن جمله فزون تر بحال

در
 لاله

بسکه گل صف ده سراسر و اینچ است
 هم بدان گونه گل از پهلوی جلوه ناست
 دشت را هم به گل دلاله و شمشاد آراست
 یا قباست که بر قامت شیخ آراست
 بسکه بر هر قدش لاله و گل در تپاست
 جنبش باد بدان گونه بروی صحر است
 همه بر گل بفزود آنچه که از برگ بکاست
 ز آنکه از جوش گل لاله چن تنگ فضاست
 در شب تار کس نم نشود از ره راست
 گویا آینه در دست عروسی زیباست
 هر چه در بن بود از صفه رویش پیدا است
 چون طرازیت که برد امن شوخی لغا است
 باغهای که به پیرامن دل غالیه است
 که چون چرخ طبق بر طبق تبار است

* شاملار (دوم نشاط) طبق دارد که بالائی همست و از تقاریر هر طبقه از طبقه دیگر البته کم از بست قدم نخواهد بود.

آب بالائے زمین باشد و اینجائی
 درین آب دمد سبز و نیل و فرو گل
 گرچه دامنم که سخن خود به درازی بکشید
 بخت بنگر که ازان بزم گمستی و ناز
 بعد یک هفته که آسودتن از رنج سفر
 ہے چه تپ بود که منقرتوانستم کرد
 درو- آن مایه پیشرو، سراپاے مرا
 گرچه با من نہ رفتی برونہ خادکی
 بہ عزیزان دیار آگهی آمد کہ فلان
 ہر یک از ہمدوان آمد و از غمخواری
 حاضران از رہ اخلاص سخن گفتند
 آن یکے گفت کہ چون تازہ ز راہ آمدہ
 آن دگر گفت- ہمانا کہ شب خواب نہ برد

کہ زمین بر سر آست و جان پابرجاست
 قوت نامیہ بنگرز کجا تا بہ کجاست
 چه توان کرد سخن ہم ز سر نشو و نماست
 بہرہ ام ہر چه بود درد غم و رنج و عناست
 تپ بہن تا خن آورد و بکنیم بر جاست
 کاین گمراہ تش سوزندہ بود ایچے ست
 کہ توان گفت کہ یک بہرہ راندم کاست
 ایزدم لیک تباہی زدہ و خوار خواست
 آمد از ہند و زنجوری تپ شکوہ سراست
 پُرس وجوئے بسز کرد و پے چارہ ^{علاج} خلاست
 کہ سخن از رہ اخلاص ہم اندوہ برآست
 خستگی خود سبب درد و تپ رنج و عناست
 خواب ناکردن شب النخ و رویت پیداست

✽ این تصرف مخصوص شیرست کہ روسے آب نوسے از گیاہ می گسترند و او را خاک پوشش کردہ

درو از ہر جنس تر باہی کارند۔

چاره گر آمد نبشست و از اسباب و علل
 چون هم از نبض فهم از رنگ رخ اندازه گرفت
 هر چه از چاره و تیار و دوا می بایست
 رسم بیگانه نوازی بود آئین عرب
 خاصه آن پیشرو جاده معنی یعنی
 خاصه مخدوم من و یار من و یاور من
 آنچه با من ز سرخسته نوازی کرده است
 به شدم گر چه بزودی و تسلی گشتم
 لیکن آن به شدن از روی حقیقت سخی
 باز تپ کردم، و تا احسن ایام نیام
 لاجرم رو ب وطن کردم و گفتم با خود
 یکشتم آنقدر از ضعف بون گشت احوال
 چون یقین شد که مرا نوبت رفتن برسد
 شکر ایند که در آن حالت آسیده سری

حالیا پی به مرض بردم که در دم ز کجاست
 گفت از پیشه مکن پیج که امید شفقت^{فورا}
 در زمان جمله می باشد و ز انسان که نترست
 میتوان گفت که کشمیر عرب امان است
 سعد دین آنکه پسین قافیه بیت قضات
 میرزا سعد که در شهر امیرالامرات
 هر بن موی هنوزم به سپاسش گویاست
 کاین چنین به شدن و دغوا از لطف هم است
 همچوناراستی بود که ماند بار است
 آن تیم گاه فرون گشتی و گاهی می کاست
 که اگر چاره و گرد و دغوا برمان قضات
 که به کس حرف زد و هم نتوانستم راست
 به وصیّت ورق و خامه نمودم و خواست
 از زبان هر چه برآمده آن بد که نترست

هر چه اگر نسیم و درم بود و ملاک قدیم
 زان همه بیشتر وقت نمودم کورا
 خاصه بر مسجد پارینه که در خانقاه است
 خاصه آن مدرسه که پسران بنای وطن
 طرفه تر زین همه افسانه حدیثی بشنو
 من باین حال تبه بودم و از یارانم
 می شنید این همه احوال و مکر و دیباوه
 تا به حدی که بمن نامه فرستاد و چون
 باز باورش نیامد و بمن نامه نوشت
 اینمه بیده بهتان نتوان بست به خویش
 تنگدل گشتم و از غصه بخود چپیدم
 من ستوه آمدم از نامه و پیغام آخر
 آخر کار ز لطف و کرم بار خدای
 مصطفی خان که اسستل سرجن هست

و ان کتب خانه که انواع کتب را راست
 صرف آن کار توان کرد که در شرع راست
 که ز بهیمری باخته و بے برگ و راست
 طرحت من گندم و امر و آیین با راست
 چه حدیثی که شگفت آوردم خنده فرست
 ملک الحاج علیگر طره که بالمشکی است
 خود ندانم که ز جان من بیچاره چه خواست
 آنچه روداد و نوشتم همه را بے کم و کاست
 کاین چه حرف است که بگویند و این را راست
 به طرافت نتوان گفت حدیثی را راست
 کاین چنین بیده انکار چه آئین راست
 لیکن آن یار همان بر سخن خود برجاست
 مروی از غیب برون آمد و کام شد راست
 از ره لطف به اعظم که آمد ناخواست

بنده محزون نیشل دلی اسکول اعظم گڑھ۔

داشت چون سابقه معرفت با اسحاق
 آنکه از دولت او باز من هست قوی
 از پئے دیدن من آمد و بر رسم فرنگ
 رو بین کرد و بفرمود که از غایت ضعف
 لیک با این همه از کار زفته هست هنوز
 از سر مهر به تدبیر و عجبم پرداخت
 تا دوماه رجم چنین بود که هر روز مرا
 بارے از فضل خداوند جهان بعد نه ماه
 مژده صحت من بان برسانید کنون
 میتوان گفت به مهدی و به حالی و عزیزی
 شبلی امروز بود بل بتان سخن

که اخ اصغر من هست بهر پایه سزا است
 آنکه از نسبت افوازش من هست و بجا است
 وید اعضای درون را که مرض لمبدا است
 کار خود می کند دل که پیل ل اعضاست
 میکنم چاره و از ایزدم امید شفاست
 هم بدان شیوه که طرز روش اهل صفات
 امتحان کردی جستی خبر از هر کم و کاست
 به شدم گر چه هنوزم اثر ضعف بجا است
 هر کس را که بمن عوی اخلاص و وفاست
 به شد آن بنده که از حلقه بگوشان شناست
 که از دگلکده هندی پراز صوت و نواست

بعد یک عمر که از بند عم آزاد شده است
 هم چنان باز با هنگ کن نغمه سراسر است

مرآثی

مرثیه

نواب ضیاء الدین خان مرحوم دہلوی متخلص بنیر
۳- اکتوبر ۱۸۸۵ء

گر مہنگامہ شوای نالہ دل ہاں برخیز	از پے برہمی عالم امکان برخیز
تو ہم ای آہ جان سوز بامان برخیز	ای جنون باز بتاراج گریبان برخیز
چشم خون تابہ فشان خواہست چو طوفان کروں	
خون شوای دل - کہ تو اُم سرو سامان کروں	
دو جهان اینہمہ درہم شدہ چون ست چہ ہست؟	آسمان حلقہ ماتم شدہ چون ست چہ ہست؟
مہر داغ دل عالم شدہ چون ست چہ ہست؟	اختران - دیدہ پُر خم شدہ چون ست چہ ہست؟
شاہد روز بزرگ کہ ہما تم بنہشت	
از چہ لیلای شب آشفقہ و درہم بنہشت	

تاچه هست این که دل از ناله نیا سو دهنوز	همچنان ز خشم جگر هست نمکسود دهنوز
اشک از دیده بر اید بگر آلود دهنوز	آتش هست همانا که رود و دود دهنوز
فاش گویم که سخنگوی زمان روی نهفت	
تیره شد دهر که تیر ز جهان روی نهفت	
آن طراز سخن آن یوسف کنگان سخن	آنکه آراست ز نوزلف پریشان سخن
آنکه صد پایه فزود از بخشش شان سخن	آنکه لعل و گیسرافشان بدمان سخن
دوسه روزیست که از جام اجل مپوشست	
عالمی ز لبخن مانده و او خاموشست	
آن گران پایه که دون مرتبه اوست سخن	شاعری کز دم کلکش همه جادوست سخن
فیض اوین که باین نگ باین بوست سخن	خواجہ او بود و توان گفت که بیست سخن
اینک از دست اجل جیب جودش چاکست	
پایه فن بفلک برده و خود در خاکست	
علم و فن را بجهان داد گر بے بود - نماند	نکته سخن و دیده وری بود - نماند
در جهان نخل هنر را اثر بے بود - نماند	نظم را حسامه او بالی پری بود - نماند
ای سخن گریه بر دز سیهست باید کرد	

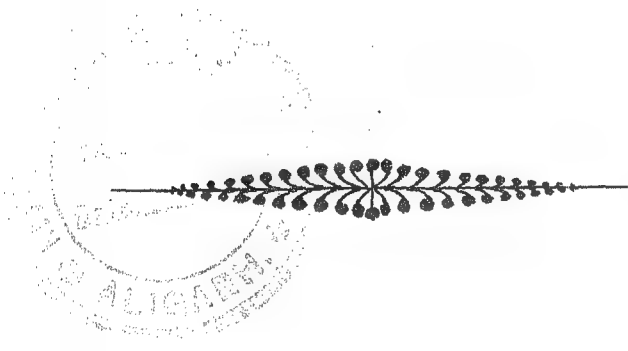
	ای ہنرِ حرم بحال تہمت باید کڑ	
شیشہٴ صبر دین حادثہٴ برخاک بزن تو ہم ای نالہ سرا پرودہ براغلاک بزن		شبلیا دست نہ در دامن ادراک بزن ای جنون حیب و گریبان خرد چاک بزن
	گر نہ خون گشتہٴ بزرگان ترم مے آئی آخر ایدل بچہ کار و گرم مے آئی	
<p style="text-align: center;">مرثیہ</p> <hr/> <p style="text-align: center;">مولانا فیض الحسن محوم سہارنپوری استاد مصنف</p> <p style="text-align: center;">۱۸۸۷ء</p>		
جہانے راجگر خون شہین تہا من گریم مے بگذازا در ماتم فیض الحسن گریم ہنر بر خوشتن گرید چمن بی خوشتن گریم بر گش گریم و آنگاہ بر مرگ سخن گریم ہمان نوا باشد این غم تا دین دیر کن گریم		دین آشوب غم عدم بنہ گزنا لہ زن گریم بہ تحسین صبوری چند بفریہ مرا ناصح بہ مرگش - علم و فن در نالہ با من ہم نوا باشد و تا غم دارم و ہر یک زد گیر حیرت افزا تر خود این آشوب این ہنگامہ زیاد نخواہد شد

<p>گنجوده برهم گشتن کارهنزالم به یکبار انجمن برهم زدوی تا از میان رفتی</p>	<p>گنجویش بر روز سیاه علم فن گیرم سزومن گر درین بزم چو شمع انجمن گیرم</p>
	<p>چه در دل داشتی تا از که ریخیدی چو راستی ز ما بگسسته ای مولای ما آخر کجاستی</p>
<p>چه در دل داشتی آخر یاران بر کران بون خود این راهل می گیریم کز نامن افشاید نگویم من تو خود انصاف ده تا از که می یابد نو آئین نکم تا و از روی فرمان نشان وادون به بخاروری بر چاده پیشینیان رفتن تکیرین از کجا سجد لطف طبع نگینت</p>	<p>دوسه روزی و گر بستی آخر همان بون بحال فن همی بایست آخر مهران بون عرب رازنده کردن و انگه از پستان بون بکشف از دین روح القدس ترجمان بون با بهنگ حجازی یادگار پستان بون پنا فغان ندانم چون پسندی همزمان بون</p>
	<p>که یارت بود آسجابه با کدامی هشتین خفتی هنر را پایه بالا بردی و خود در زمین خفتی</p>
<p>ز بس و کار عم دل بوده است دیده ترسم سخن را این چنین شیرازه بستن تا که بتواند با مرج پایه اش من خواندیم و جهان کس را</p>	<p>بخاک تربت او لعل افشاندیم و گوهر ترسم پس از وی دفتر معنی پریشان گشت ابترسم وزیرین پس مثل او هرگز نه بیند چشم اخترسم</p>

<p>بود شورِ غریب اما باین هنگامہ کے ماند صبا گر گزری بر تربت پاکش گوازمین درودی پیشکش آورده ام باشد کہ پذیرے</p>	<p>غمِ مگرش روان فرساست از آشوبِ محشر ہم کہ ای در شیوہ دانش مرا استاد و رہبر ہم کہ شبلی خاک بوس در گشتِ دوستِ پاکر ہم</p>
	<p>ازین خواب گران آخرِ چو روزِ حشر بر خیزی چو صورِ حشر من وزالہ ام۔ وقتِ ستارِ خیزی</p>
<p style="text-align: center;">مرثیہ</p> <hr/> <p style="text-align: center;">جزلِ عظیم الیقین موم</p> <p style="text-align: center;">۱۸۹۱ء</p>	
<p>تا کے زغم نہ سان نگویم دارم جگری دے تو انم از عسیدہ فلک تنالم از نالہ دل اثرِ نخواہم</p>	<p>گویند گو۔ چسان نگویم کافسانہ پاستان نگویم از نیک بد جهان نگویم از داغِ جگر نشان نگویم</p>

<p>یک حرف از آن میان نگویم نتوان کین داستان نگویم جز قصه خون چکان نگویم</p>	<p>رفت آنچه زد و در چرخ بر من این جمله همی تو انم اما در ماتم خان اعظم الدین</p>
<p>آه از غم این چنین میسر شیران گن و شیر و شیر گیر</p>	
<p>آن پیکر در و و قد زیبای آن نتره خسروی به پای آن حوصله و درایت و رای آن کوه به هیز داشت هتای یکبار چنان بهفیت از پای آلوده خاک و غن شود پای آن پنجه شیر گیر لای آن این چه غمی ست جبر فرمای</p>	<p>آه آن برو و دوش بر زوبالا آن زور سپیدی بازوی آن دانش و عقل و هوش و فرنگ آن کوه به شرف نداشت مانند آو خ که چنین بلند جابه آه این چه جفاست کان بودوش آن باز و تیغ باز - افسوس آه این چه مصیبتی ست جانکاه</p>
<p>چون زین غم جانگداز گیرم گریم صد بار و باز گیرم</p>	

<p>یا تهنیت او فتاد در چاه تا باز رود بسوی بنگاه بودند نشسته در کمینگاه آن کج و دوشان دون بنگاه شش تیر و یک خطا نشد آه با آن همه زخمهای جانکاه پس طے بنمود پاره راه افسانه سرگشت کوتاه</p>	<p>در خاک شد آن امیر و یکاه همان یکی به شب شد و خاست کم حوصلگان سفله چپند کالسه چو در مقابل آمد یکبار برو کشاد دادند بر جبهه بر چین نیلگونند بر خاک نقاد و باز برخاست آسودم براه و زان پس</p>
<p>با صد سخنی بماند خاموش آن مجرب یار مید از جوش</p>	
<p>دین ناله ما بگوشش گیر از چهره نقاب خاک بر گیر هم تیغ بدست و هم سپر گیر چار آئینه و زره بر گیر اقبال و سعادت و ظفر گیر</p>	<p>ای کشته ظلم بان خبر گیر این مه بخوف می نیز زو بر خیز و همان برسم پیشین ترکانه کله بعنبر قی لشکر مردان جنرام و همی را</p>

<p>آتش شود و در نهاد - درگیر بر هم شده کارها ز سرگیر آن آئینه را در گزیرگیر</p>	<p>کیفرستان و دشمنان را آنگاه بکار ملک پرداز آن رونق رام پور باز آرد</p>
<p>این جبهه بکام و دستان کن زین بعد هر آنچه خواهی آن کن</p>	
	

مشکون تمام

۱۸۸۵ء

گفت روزی بلبل کوی عتاب	فرحت آن برگزیده احباب
ہرزہ خون دل جب گرنورہ	کای بہ بیجا صلے بسر بردہ
چند ازین ترماست بمعینے	تاچہ خواہی ز شاعرے یعینے
شکوہ جو را آسمان تاچند	داستانہاے پاستان تاچند
مرزہ را ابرخون نشان گفتن	تاچہ سودت دہ زیان گفتن
داغ را ہدیہ جگر خواندن	دیدہ را معدن گہ خواندن
وحشت آموختن جنون کردن	دل بے کمال خون کردن
سفلہ را حریم جم گفتن	دیر را روش حرم گفتن
وہم را برتر از یقین بخندن	سحر و عجاہ را قرین بخندن
چاک را با جگر چہ پیوندست	سخن عشق ہرزہ چہ دست

اینچہ! احوالیت عشق مرزیدن
 خود بہ بین! از رشبتان چہ بود
 آن بہار طرب زمانے چند
 در سخن ہر و کین ہی آ میخت
 لطف را باعتبار مے آلود
 گرچہ منعم ز ساحرے میگرد
 سخن او کہ متصل میرفت
 گفتہ اش ارجان پسندیم
 خواہم اکنون عنان بگردانم
 زین بساط کہن چو بخیزم
 رسم دیرینہ را بر اندازم
 بدم حلق را فسون دگر
 تانبہ کہ با کمال سخن
 این روش گر قبول دست نہو
 شاعر نہ ہین سخن سازیت

سادہ را بجان پرستیدن
 پیکر ہی سادہ - جان جان چہ بود
 راندرین گونه داستانی چند
 ز ہر با انگبین ہی آ میخت
 ز ہر بافت نہاب مے آلود
 خوشتن خود فسون گرے میگرد
 از رو گوش سوی دل میرفت
 او گہرے فشانو مے چیدم
 رسم پیشینیان بگردانم
 پیکرے تازہ برا نگیزم
 در سخن طرح دیگر اندازم
 کردہ ام سازا عننون دگر
 تنگی نیست در محال سخن
 مے توان جادو دگر پیو
 کہ درین پردہ گونه گون بازیست

طرز اندیشه نوکنم اکنون
نشیدی که الحدیث شجون

دیباچه

سیره النعمان

<p>نعت همان گونه همان سان خوشست سجده اگر نیست زمین بوس هست دم ز شریعت زن و بهشیار باش سجده و تعظیم ز هم بازوان پا چونی - بر تو نگیریم هیچ</p>	<p>حمد و ستایش که بعنوان خوشست شیفتگانیم و پییر پرست تا بخودی پایه نگذار باش هر چه ز بیش است و ز کم - بازوان در ره الفت - که بود پیچ پیچ</p>
---	--

متهیه

<p>پای ز خلوت نه نهادم فراز دل برم از خلق با فسونگرے شعبه تازه برانگیختن</p>	<p>من که درین دایره از دیر باز باز برانم - که درین داورے خواسته ام طرح دگر رختن</p>
--	---

بزم و گرهست و تماشا دگر
 زمزمه تازه بسازم گنم
 باده فرستم بحرینان دگر
 جرسه که بر تار سخن می نغم
 قاعده سحر طرازیست این
 پاچو دین معرکه افشوده ام
 حرمت این کار نگهداشتن ق
 کار من ست این حد هر خامیست
 دست اگر سوے قلع برده ام
 کان معانی همه کادیده ام
 غارت بتخانه چین کرده ام
 خاک در میکده چنیتم
 وایه اگر از دگران خواستم
 فن سیر گرچه بود و لپزیر

باده دگر آرام و میسنادگر
 غلعنه در حلقه راز افکنم
 از مے و دوشین قدری هند تر
 بان بنگر تا بچه فن می نغم
 نیک نگه کن که چه بازیست این
 پایه فن تا بحب برده ام
 نامه به لعل و گهر انباشتن
 این بود آن مے که به هر جایست
 جای عنب بخت دل افشوده ام
 کین گهری چند سرچیده ام
 تهاشمی چند گزین کرده ام
 کین مے صافی بقدر ختم
 چاره نه زو بود از ان خواستم
 نیست در دغود ز روایت گزیر

گرچه مستاع از دگر آورده ام

قطره ربودم گسترده ام

گرچه مرا شیوه فن این نبود	حرف به ارد و زدن - این فن نبود
پیشتر اگر م طلب بوده ام	بادیه پیامی عرب بوده ام
بزم چو آن فره و آن ساز داشت	ساغر من باده شیراز داشت
لیک چو آن مطرب و ساقی نماند	بوسه از آن میکرده باقی نماند
بزم بطرز دیگر آراستم	خوشترازان نیز کمیخواستم
گرچه سرو برگ سخن دیگر است	شمع همان است لکن دیگر است

باد گوارا به سوزان تمام
باده گلگون بهفت الینه جام

مشنوی ناتمام

جون ۱۸۹۲ء

مقام قسطنطنیہ

<p>مَنْعَكَ اللَّهُ يُجَسِّنُ الْمَثَالِ گرم زبا خیز در ہمت گیر در نفسی راست کنی یہم مکن جملہ گرامی گہر کان ہند دائرہ گردند بگردت ہمہ ہر یکے از جای جہد چون سپند حرفے ازان یار سفر کردہ گوی رفت چہا بر سرش از نیک بد یا کہ چہا بسمان و فلان میزد</p>	<p>قاصد فرخندہ من ہن ان قال پیش رسیدت سفر ناگزیر زود رو و رفت کرد و عالم مکن ویدہ براہ اند عزیزان ہند چون تو دران بزم کشی زمزمہ تا ز حدیث تو شود بہرہ مند جملہ بدین حرف کہ ای نیکوئی تا بچہ حال ست چسان ست و خود بر روش ویدہ دران میسزید</p>
--	--

از پس این محنت و بنج شگرت
 بزم خوشی بود تماشاچه کرد
 وصف دانش طلبان چون نشست
 طلی چو شود مرحله پس بجوی
 کاه همه گنجینه کشایان فن
 از کرم داور بالا و پست
 هم بهمان طرز و روش میزیم
 گرچه خودم با سروسان نیم
 نیست سرانجام آرا
 و اینکه بر سید که زان جلوه گاه
 ہی چه توان گفت که ذوق سخن
 گرچه نخواهم که نشینم خموش
 گرچه بعضی سخن آماده ام
 بگذرا زین حرف و مکر و پیرس
 خوان سخن گزیده خود آراستم

از سفر روم چه برداشت طرف
 کار بس بود از آنها چه کرد
 زان چمن تازه بدامن پست
 از من آواره بسیاران بگوی
 صدر نشینان سرخوان فن
 حال من آن گونه که بایست است
 زنده ام و فارغ و خوش میزیم
 نازکش حاجب و دربان نیم
 این منم و گوشت تنهائی
 تا چه بود حاصل چشم و نگاه
 هر نفسم می برد از خویش تن
 فرصت آن کو که بیایم بهوش
 مست ز کیفیت این باده ام
 خواب خوشی دیدم و دیگر پیرس
 عذر بنه محو تماشاستم

دیدگاه من باز و سخاوتمند هنوز شعبده‌افشانه‌ها	تند می‌بود خیرایم هنوز با تو چگویم که چه دیده‌ام
بزم چو از جلوله زیبا پر است دامن چشم ز تماشای پر است	
<hr/>	

موسب همايون

یعنی

برآمدن سلطان المعظم

بگذاردن نماز عید الضحی

مهر چو از جیب افق سر کشید
ویده پر از خواب چو برخاستند
طفل که این شیوه نداند درست
شیوه و آئین طرب تازه گشت
مژده رسید این که شه چاره ساز
تا برد از خوان کرم تو شسته
بسکه عنان طلب انگیختند

خاست ز هر ناحیه گلبانگ عید
پیر و جوان خبله تن آرستند
مادرش از مهر تن روی شست
کوچه و بازار پر آوازه گشت
زود براید باد اسه ساز
خلق بدون ریخت ز هر گوشه
طفل و جوان بر سر هم ریختند

یک نظر راه تماشا نیافت
 جمله بصد شوق و بصد آرزوی
 سرمه خاک ره نشه خواستند
 از دو سوی راه کعب شرف
 مهر چو در هر جهت افشاند نور
 گشت روان از پی هم خیل فوج
 بود شمار همه از هم جدا
 پر تو آن اسلحه تابناک
 با همه تمکین چو گذشت این گروه
 غلغله برخاست که بادانویید
 داغ نه جبهه خورشید و ماه
 قاعده دولت و دین را مدار
 سپهر لطف و کرم کبرای
 خسرو لشکر شکن و قلعه گیر
 فاتحه دولت و طغرای دین

نقش قدم هم بر زمین جانیافت
 سوی بشکطاش نهادندوی
 جا بگذرگاه سپه خواستند
 خلق بآئین ادب بست صف
 کو کعبه شاه عیان شد ز دور
 موج تو گوئی که شکستی بموج
 هر همه را رایت و پرچم جدا
 نور همی ریخت بدامن خاک
 گشت بیکبار زمین پر شکوه
 مهر جانتاب خلافت دمید
 حضرت خاقان خلافت پناه
 آمین نه رحمت پرور و گار
 سایه یزدان شه کشور کشای
 شاه فلک عقبه گردون سریر
 زیب ده افسر و تاج نگین

<p> آیتده الله بنصره یزید حاشیه بوسان پین دیار خلق به یکبار در آرز جای بانگ دعا گشت زهر سوبند باد بکام توزین وزمان زنده بمان کر تو جهان نده است سایه یزدان بجان هم توئی هست ترا تاج خلافت بفرق هست برود دولت دین اقرار زیب و طراز حرمین از تو هست آنکه بود شریع نبی را پناه بازوی اسلام قوی از تو هست باد بفرمان تو چرخ بلند </p>	<p> شاه فلک کو کبه عیلا الحمید فره شاهای ز جبین آشکار مرکب شش پیش چو گنبد شت پای طلعت شه باز چو پر تو فکند شور بر آمد که بود تا جهان چرخ بدان مایه که گزنده است زیب و طراز همه عالم توئی جمله بدانند که در غرب و شرق آن توئی امروز که در روزگار تازگی بدر خنشین از تو هست جز تو که هست ای شه انجم سپاه فره دین نبوی از تو هست شرح بجا تو چو شد ارجمند </p>
<p> سکه اقبال بنام تو باد هر چه بگیتی است بکام تو باد </p>	

ترکیب

که

در بزم دعوت منقده (۶) و سیمبر ۱۸۹۲ء که از طرف دانش آموزان کالج
بتقریب مبارکباد و پس از مصنف از سفر روم و شام ترتیب یافت خوانده شد

قاصد خوش خبر امروز نوا ساز آمد	کز سفر بایسفر کرده ما باز آمد
از سفر شبلی آزاده به کالج برسد	یا مگر بلبل شیراز به شیراز آمد
دوستان مرده که آن بلبل خوش اخراج	اندرین تازه چین زمزمه پرداز آمد
رفت هر چند بسی بی سرو سامان آیا	شکرا ایند که باین بگن باین ساز آمد
نقد کار آگهی و تجربت آورد و کف	رفت بی مایه و گنجینه صدر از آمد
هر کجا بود ز هر گوشه تمتع برداشت	هر کجا رفت بهر طائفه ساز آمد
گاه با صدر نشینان با گشت قرین	گاه با حاشیه بوسان شانه باز آمد
گاه در بزم فقیهان گران مایه رسید	گاه در سلقه زندان نظر باز آمد

<p>گاه با سوده دلان شیوه تقلید گرفت گاه در بیت مقدس به مفتی شهر گاه در قاهره پنهان به تقاضا پس دش از ذوق سفر گرچه نیا سود جذب به شوق می رخصت آرام داد رویش گشت که مشرب نیامان شست</p>	<p>گاه با دیده و ران پره دراز آمد از رخ شاهد فن پره برانداز آمد به تھتر شد و در جلوه که ناز آمد یا دیاران وطن حوصله پرداز آمد لاجرم رو بوطن کرد و عثمان تاز آمد وین شرف بایه صد نازش و هزار آمد</p>
<p>بزم گاین جلوه و این فره دآمین دارد شکرا یزد که همان روق پیشین دارد</p>	
<p>کلیج امرو بآن فره و شان ست که بود همچنان تشنه لبان از خم او سیراب اند همچنان این چنین تازه علمه الزغم حدو با یکامیم و حسودان تنک حوصله را بسکه آوازه اش اطراف جهان را گرفت آستانش که بود مجمع ارباب کمال اکار تعلیم بآن نظم و طراز ست که داشت</p>	<p>بزم را گرمی هنگامه همان ست که بود جوی این فیض بدانگونه روان ست که بود این از غارت ایام خزان ست که بود همچنان دیده حسرت نگران ست که بود همچنان بر درش انبوه جهان ست که بود همچنان قبله دانش طلبان ست که بود پایه فن بهمان اوج و نشان ست که بود</p>

یونین آنکه باشیوه گفتار آموخت	هم بدانسان هنر آموز بیان ست که بود
همچنان شام و پیکه در حرم مسجد پاک	شور و آوازه تکبیر و اذان ست که بود
هر یک از یک مار یسن و از نالد و هورست	همچنان مدرسه اروح و روان ست که بود
وان دگر دیده و ران را که باسکول در اند	همچنان سعی و طلب آتیه جان ست که بود
شلی غمزده آن جرعه کش طرف بساط	هم بآن طرز نوی زمزمه خوان ست که بود
جمله زین پیش که گفتم به تنزل گفتم	در نه هر شیوه بسی بهتر از آن ست که بود
بزم و این گرمی هنگامه نیز و شکفت	ساقی بزم همان پیر معان ست که بود

تا جهان ماند و این گنبد میسنا ماند
یارب این ساقی و این بزم دل آرا ماند

ترکیب

برامی بس عام ندوة العلماء

منقده ۷- رجب المرجب ۱۳۲۰ هـ مطابق ۱۰- اکتوبر ۱۹۰۲ ع

بمقام امتر

ایکے پرسی چه کسایم؟ و چه سامان دایم؟
انچه با هیچ نیز و بجهان آن دایم

<p>مانه آنیم که اوزنگ سیلطان دایم روی و راهی بدر دولت سلطان دایم مانه آنیم که بام و دروایوان دایم مانه آنیم که سرواب و شبستان دایم جامه از قاقم و استبرق و کتان دایم مانه آنیم که یک کار به سامان دایم بوریا نیست که در کلبه احزان دایم بیش و کم آنچه به پیدا و به پنهان دایم تا به بنی که چه برگ و سرو سامان دایم ما جهان پاره ناسه بسرخوان دایم ما غلام خود و خود گوش بفرمان دایم</p>	<p>مانه آنیم که دیمیم کند رطلیم مانه آنیم که بر شیوه ارباب ششم مانه آنیم که با حاجب و دربان بشیم مانه آنیم که با مسند و بالین ازیم مانه آنیم که بدان پایه که چون مختشان مانه آنیم که یک شیوه باین گیریم خاکساران جهانیم و ز اسباب جهان جز نیه خامه و اوراق پریشان نبود گاه گاه به بسوی کلبه ما باز خرام تو کیاب بره و شه و شکری جوئی تو غلامان کمر بسته بفرمان، خواهی</p>
	<p>هم بیک حال بود بے سرو سامانی ما کنه هرگز نشود جامه عسریانی ما</p>
<p>گر زما شیوه پیشینه ما خواهی هست جامه کنه و پارینه ردا خواهی هست</p>	<p>عجز و افتادگی و طوع و رضا خواهی هست افسردگی و کمر بند و کلاه جوئی نیست</p>

<p>مسجد و منبر و محراب و ما خواهی هست بادۀ تخمدۀ صدق و صفا خواهی هست ورد لا ویر حدیث خلاقا خواهی هست گرز رنجوری الحاکم و شفا خواهی هست گرز ما سلسلہ حشمتا خواهی هست ورحیثہ ز رسول و نسل خواهی هست</p>	<p>مقصد بام و حرم و گنبد، اگر خواهی نیست آن مے کوز فرنگست نداریم بجام شرح افانہ رومن نتوان جست زما مامد اداے تپ و درد، ندانیم و لے ماخرافات کن یا نداریم و لے گفتہ بیکین ویکارٹ نداریم بیاد</p>
	<p>بے نوائیم زامنسره دنیا مطلب انچه در کیسه نداریم، تو از ما مطلب</p>
<p>ہیچکے پانے رخلوت نہادیم برون کہ بارفت ز دست فلک سفلہ دون رفت تمکین و قرار و خرد و صبر و سکون برسیدیم سرا سیمہ باین حال ز بون رفت سر رشته صبر از کف اللہ ہر فنون خود بہ بینید کہ چندست و پرسید کہ چون؟ خوش بود صبر و لے خود نتوانیم کنون</p>	<p>ماکہ با آن ہمہ نیرنگی این چرخ حرون ماکہ از جای نرفتم بصد جور و جفا تا چہ پیش آمدہ باشد! کہ بیکبار زما تا چہ پیش آمدہ باشد! کہ زہر گوشہ ملک و روز اندازہ گذشت و بکف السیل نہادہ بار این غم کہ ز ما تابش کیبائی برد چند در سینه توان دہشت نہان شعلہ غم</p>

شرح این آتش چنان سوز نگفتن تا که
سوختم سوختم این سوز نهفتن تا که

<p>جمع اسلام که صیبتش بدیار افتاده است آن که در معرکه تاج از سر قیصر بر بود آن که چون مهر جهاناب بعالم میخت آن که صد قلعه روئین بیکه حمله شود دست و سر پنجه آن شیر زبان فت کار آن که در پیکر صدمه همی جان بید آن عزیز که جهانیش همی دشت عزیز مرغ خوش زمرنه را کار بصیاد افتاد می نه بینی که نژاد عرب و آل لوی دست هر سفله بغار تگریش گشته دراز ورق دفتر عباس بتاراج بر رفت کاروان رفته و اندازد جایش پست آسمان از حرکت مانده و اختر زمار</p>	<p>حالی با غم و دروش سرو کار افتاده است دست و بازویش بیکبار ز کار افتاده است خاک ره گشته و در را بگذار افتاده است حالی از همه سو خود و جبار افتاده است تتمن در تگ چه آمد و خوار افتاده است هست بر بستر بیماری و زار افتاده است حالی خسته و آواره و خوار افتاده است دامن شاہ گل در کف خار افتاده است خوار و سر گشته بهر شهر و دیار افتاده است همچو بغداد که در دست تار افتاده است اختر قاطمیان خود ز مدار افتاده است زان نشانها که بهر را بگذار افتاده است مهر گم گشت جهان تیره و تار افتاده است</p>
--	---

<p>هر کس از ما بهمان خواب و خمار افتاد است رخنه مادر کمر و پا سے حصار افتاد است آتش فتنه بهر شهر و دیار افتاد است کار با بریط و رود و دودن و تار افتاد است کار با فلک عسبره کار افتاد است</p>	<p>وین عجب بین که باین فتنه و آشوب بلا سنگ می بارد و در خواب خوش اندازد اصلا علما، راهب و پیکار و نزاع است، کز و اُمرا را که بود نیروی ما از دم شان بکنه نالیم؟ و به پیش که بفریاد رویم؟</p>
<p>ننگ باشد که به پیش شه و در پیش شویم همت آن ست که خود چاره گر خویش شویم</p>	
<p>چاره آن نیست که از عهد کنج آری یاد مکتب مدرسه مادر همه اطراف و بلاد تاجه سودت دهد آن بهیئت پارینه نهاد تو همان در گرد آتش و آبستی و باد که برویت در زر قی نتوانست کشاد از ره و عطفه دریوزه بر آئی ناشاد آتش و ناله بکف آری که شود توشه و زاد و آن نزاع تو شود مایه هر گونه فساد</p>	<p>در چنین حادثه صعب که بر ما افتاد چاره آن نیست که بر رسم کنج طرح نبی تاجه سودت دهد آن فلسفه عهد قدیم از عناصر سه و شصت آمده اینک شمار تاجه سودت دهد آن شیوه تعلیم قدیم این نه خواری بود آخر که پس از کسب علوم عامیان را بفریب و بصدد حیل و فن یا که با همچو خودی بخت و جدل سازد</p>

<p>یا که چون خلوتیان پاسبان من گشتی دست بالاست هر آئینه ز زیرین بهتر نبود وجه کفایت تو مگر بدیه و نذر نتوانی که خود از گوشه بر آئی و انگه</p>	<p>تا بدانند که ز آفتاب شدی یا آفتاب این حدیث تمبوی هست و تارفته زیاد نبود حاصل بحث تو مگر کبر و عناد عرض اسلام کنی در همه امصار و بلاد</p>
<p>خود بفراے، که زین مشغله مقصود چه بود گر وجود تو زیان نیست بگو سود چه بود</p>	
<p>ایکه برانده یورپ همان باشی حیف اگر از اثر فلسفه مغربیان مسمر از شعبده جلوه دهد، سرنهی گفته سولن و آئین جهان بانی او از نه نیال صدافسانه و دستان گوئی قیصران را همه یک یک بشماری آغاز از خداوند جهان، یاد نیاری گاهی</p>	<p>حیف باشد اگر از جمله ایشان باشی منکر فلسفه سنت و قرآن باشی منکر معجزه موسی عمران باشی بر زبان داری و بیگانه ز نعمان باشی جاہل از معرکه های شه مردان باشی بیخیز از عمر و حیدر و عثمان باشی روز و شب خود بپرتازی سلطان باشی</p>
<p>در برپرسی که درین کار چه تدبیر بود دین و دنیا بهم آمیخته که اکسیر بود</p>	

<p>گرچه این مرحله، دشوار گذار افتاد است دین و دنیا بهم آمیختن آسان نبود نسبت فلسفه و شرع بدان می ماند حل این مشکل اگرخواهی از زنده بخو حکمت و شرع درینجا بهم آمیخت اند عقل را نیت سرعده اینجا نقل شبلی آهنگ عاکن که سخن گشت داز بان بدرگاه خدای دو جهان، روی نبه می تواند اثر قدرت اوداد، امان صدره افتاد که طوفان زده از کرش صدره افتاد که فیض کرش جان بید ای خداوند جهان رحم بفرما بر ما</p>	<p>پای را کار درین راه به خار افتاد است گویا کشتی و گرداب، دو چار افتاد است که خزان و عقب باد بهار افتاد است او شاید گر بهی را که بکار افتاد است نمک و بادیه درین میکده یار افتاد است پنبه را آشتی اینجا به شرار افتاد است گرچه دانم که قلم سخنکار افتاد است که نم رحمت او بر گل و خار افتاد است خرمنی را که بهر گوشه شرار افتاد است رسته از لطمه موج، به کنار افتاد است مرده را که در آغوش مزار افتاد است که چو بابر و فیض تو هزار افتاد است</p>
---	--

طرح انجباء مرا نیز، چو آعن از انداز
 ای خدا، بان نگه لطف، به بابا انداز

تشیب و غزل

غزل نامتتام

<p>خوانا مگر نبود خطِ سر نوشت ما ای آنکه خوب ما شناسی ز زشت ما</p>	<p>اندازه وفا نگرفت از جبین من از رد و هم قبول تو فارغ نشستم</p>
<p>دیگر</p>	<p>دیگر</p>
<p>ایروے تو یکبارہ فروخت شکن را با عنسزہ میا لانگہ عربده فن را</p>	<p>صحبت مگرت بود یا خیار که امروز عرض ہزار ہر دو جدا گانہ توان بخت</p>
<p>دیگر</p>	<p>دیگر</p>
<p>صدرہ آن سریدہ جو داؤدین از مرا جلوہ بنماے وز من نیز پیر از مرا اجرا ہاست بآن چشمِ فسون ساز مرا</p>	<p>بندہ تازه بہر داورش بود ہوس ایکے یک موی گنجد بہ میان من و تو نہ ہمین از مژہ این رخنے بکارم افتاد</p>
<p>دیگر</p>	<p>دیگر</p>

<p>که من یک قد و بالا چیده ام ذوق نگاشارا ز کفش را پاییه بر ترمی نهم آئین تقوی را نگاه هست ساقی - ریخت چیزی در قیج مارا</p>	<p>بهر عضوی ده شب نخست هنگامه ناله به تاراج نگاهش رفت - ذوق دوست مابا ز می این مایه سینهانی آید مگر شبلی</p>
	دیگر
<p>بپرس از تشنه گامان ستم ذوق عتابش را</p>	<p>همین تنها نگاه لطف را لذت شناس آستی</p>
	دیگر
<p>یا فتنه به ترک تاز بر خاست صد بار نشست باز بر خاست وز پهلوی من به ناز بر خاست چون پرده ز روی از بر خاست تا شبلی پاک باز بر خاست</p>	<p>چشم تو ز خواب ناز بر خاست بیتاب غم تو شعله آسا بنشست نیاز مند با غیر نه صرفه چه می توان نهفتن معموره عشق ماند ویران</p>
	دیگر
<p>ایک گفتی رقص بسمل - اضطرابی بیش نیست ورنه زلف غنبریش پیچ و تابیش نیست بزم ماهم شامه نقل و شرابی بیش نیست</p>	<p>عمده برقت اینک از جنبش نگهداری زمین حسن را نازم - که هر موی ادای داشت خلد و حور و کوثر - ای دوا عطا اگر خوش کرده</p>

داد- از ان بهیم کز چشم چیل اشک بخت	خنده اش گرفت گفت از نا آبی پیش نیست
	دیگر
افسانه بخوان زو که شکلیم بیادش جز سجده- متاع و گراز کس نپذیرفت خود پے بتوان برد ز دار ستگی دل همت به نگا ہے کند و حوصله سنگر پارینه حدیثی است به تسلیم چه دارد خون ریختن دیده ام از دولت دل بود ازین خدنگ مژده تست که شبلی	دقتی- اگر ای دل شب با هم سرے داشت خالی که ز نقش قدم ادا شرے داشت کان ز گس ستانه باینز سرے داشت کان نیز گے باسن که باد گرے داشت گویند که زین پیش تغان هم اثرے داشت بیایه فضولی به ستاع در گے داشت تا بود در آغوش جگر نیشترے داشت
	دیگر
عشق پر مایه دگر عرض بهر میخواید در جهان میخکس از عربده امین نه نشست بغلط هم بر شبلی نه نشستی یکبار	سخت دل باز آرایش مرگان بنجاست تا بغارتگری آن ز گس فتان بنجاست گر چه بیچاره بسوای تو از جان بنجاست
	دیگر
ذوق را مژده که در محکمہ جور و گر	نوبت دادری از غمزه پنهانی هست

<p>نم اشکی است که آستان طغفانی هست کف خاکم بهواس سردامانی هست آتش افروخته هندی فسون جانی هست چون بید آنکه هنوزم رقی جانی هست هند را نیز فتمی هست و صفامانی هست</p>	<p>بگذرای ابرو دعوائی که هنوزم بتره وسعت حوصله سعی عمل بین که هنوز خال جا کرده بران عارض روشن گوئی داشت دعوی مسیحائی و از من بگذشت روشنم شد ز نوا سنجی شبلی کامروز</p>
دیگر	
<p>چاک با آنکه بحیبت بدان در ساخت بدان تو که هیچ است عین ان در ساخت هیچ دیدی که جُبل - با گل و بجان در ساخت</p>	<p>از وفا نیست در آئین جنون هم اثری دل که با هیچ نمی ساخت آزاد روی حاسد سفلۀ دون با تو سازد شبلی</p>
دیگر	
<p>اینقدر هست که بت خانه دلاویز تر است گفته شبلی از ان نیز شکر ریز تر است</p>	<p>منکر خافقه و صومعه نتوان بودن ایکه از چاشنی لعل شکر خافقی</p>
دیگر	
<p>همچو ترکه که بنا که ز کین خیریند شاد بنشسته و ترسم که خیرین خیریند</p>	<p>غمزه از گوشه چشم تو بر آید بیباک بر سر کو تو نعمانی آشفته و زار</p>

	دیگر	
<p>دارم از داغ تو در سینه گلستانی چند پرده برداشته اند از رخ تابانی چند همچنان باز بود دیده حیرانی چند نغمه عشق سرویدم بدستانی چند سوخت بر تن گمش خرم ایانی چند در قیامت من دست من و دالانی چند</p>		<p>بتماشا می رنجه بفرماید که من حشر این گرمی هنگامه کجاست مگر ز انجمن رستی و چون دستم نرسد مثل که فغان کردم و که ناله و گاه فریاد زاده این همه غافل چه نشینی که در خوب رویان چه جفا با که نه برین کردند</p>
	دیگر	
<p>هر طرف نا فهای چین بچکد اشک خونین که بر زمین بچکد سجده بخواست از جبین بچکد همچو اشک که بر زمین بچکد</p>		<p>بر فغانی چو ستره چسین بردماند ز خاک لاله و گل آستان که باشد این که مرا شبلی از چشم پیرافتادم</p>
	دیگر	
<p>بیهوده مرا عریده با چرخ حُرمن بود دیدم که خدایک که آغشته بخون بود</p>		<p>عالم همه برهم زده قننه چشمه است تا از جگر دسینه به پهلوی که نشست</p>

	دیگر	
<p>با غمزه بیباک ندانم چه توان کرد میخواهم ولیکن نتوانم چه توان کرد شبلی گر امروز نه آنم چه توان کرد</p>		<p>گیرم که آن نرگس جادو بند هم دل دل را زخم زلف کسی باز گرفت زین پیش مرا نیز دلی بود و شکیب</p>
	دیگر	
<p>هستم خزان خوشترین هم بهار خویش نخست به باش تا بکشم انتظار خویش از دوستیاری مره آشکار خویش</p>		<p>ماند لاله از جگر داغدار خویش تو آمدی به بزم من از خویش رفته ام بر پای دوست لعل و گهر کرده ام شار</p>
	دیگر	
<p>من سر کنم فسانه چو اند زبان شمع</p>		<p>در شرح سوز بحر شریک هم ما</p>
	دیگر	
<p>شبلی نگر که تا به چه عنوان فرو ختم نیمه دیگر به غمزه پنهان فرو ختم</p>		<p>در جلوه گاه حسن دل پاره پاره را نیمه ازان به نرگس مستانه ختم</p>
	دیگر	
<p>در بغارت برو آن نرگس نقان چه کنم</p>		<p>خود گرفتیم که بزلفش نفروشم دل دین</p>

چاکے از دست جنون بره من باشد و اگر	ارمغانش نفستم بگیر بیان چه کنم
	دیگر
چون نبود چه بر تو ناله و گریه کار من مرگ و حیات در فراق هر دو بیایه هم اند بهر خبر بانی و دو کون دامن سعی بر زدند	کز دل و دیده ام یکی نیست با ختیار من بر اثر خزان رو و بے رخ تو بهار من ز گس فتنه زای او گردش و زگار من
	دیگر
دیدم سحاب را که ز چشمم گرونه بود	با آنکه داشت از همه اعضا گریستن
	دیگر
نالہ من گراثرے داشته دلف تو کے صید خود میگرفت دست من از کار نرفته اگر	یار بمانیز کمر داشته گر ز من آشفته ترے داشته جای به طوق کمرے داشته
	دیگر
هوش میگفت آن فتنه گر هوش ربای عمره در کار شد ای حوصله مان گرم بخیز جای راحت نبود سینہ پر سوز ایدل	یکره از جلوه بیارام که آیم جری ناز هنگامه بیاراست تو ای صبر پوی آی و در سایه مژگان ترم می آسای

تمام شد دیوان شبلی

شماره ۱۲
ن ۳۰

۸۹۱۵۵۱۵۱

**MUSLIM UNIVERSITY LIBRARY
ALIGARH**

This book is due on the date last stamped. An over-due charge of one anna will be charged for each day the book is kept over time.

29 JUL 67

015-781.

۷۰۶

